

ALTAY DEMOGRAFİSİNDE DOLGAN VE TOFA TÜRKLERİ

Dr. Yaşar Kalafat

GİRİŞ:

Dolganlar ve Tofaları merkeze aldığımız bu çalışmayı 4 bölümde ele aldık. Bunlardan “Altay Demografisinde Dolgan ve Tofa Türkleri” bölümünde bölgeyi, birlikte yaşayan diğer bölge halklarını ve konuya dair yapılmış çalışmalara dair bilgi vermeği amaçladık. “Kamlık İnanç Sisteminde Dolganlar ve Tofalar” bölümü ile “Batı Türklüğünde Yaşayan Dolgan ve Tofa Halk İnançları” bölümünde ise inanç sistemindeki güçleri ve fonksiyonlarına dair bilgi verdik. Bu inançların Batı Türklüğündeki benzerleri üzerinde durduk. “Altaylardan Anadolu’ya Halk İnançları Göçü, Dolganlar ve Tofa’lar” bölümünde ise çıkarabildiğimiz sonuçları açıklamayı amaçladık.

Altay, adını Türkçe Moğolca bir kelime olan ve altın anlamına gelen Altan’dan alır Altay Türkleri de çeşitli diğer Türk halkları gibi altı Türk halkının karmasından meydana gelmiştir. Bunlar dönemin edebiyatında **Altay Kiji, Telengit, Teleüt, Tuba, Kumandı Kiji, Kü-Kiji** veya **Çalkandu Kiji** şeklinde yer almıştır.¹

Altaylarda yaşayan Türk toplulukları ile Altay Cumhuriyetinde yaşamakta olan Türk kesimler şüphesiz tamamen aynı değildir. Bu isimlendirme karmaşasına Rusya’nın devlet politikaları da bölünme dallandırma ve siyasi amaçlı idarî bağlantıların kurulması konularında etkili olmaktadır. Bölgenin bize göre Türk etnik dağılımı şu şekilde özetlenebilir. **Hakas Türkleri, Tuva Türkleri Todja Tuvaları, Çulım Türkleri, Şor Türkleri, Teleüt Türkleri, Altay Kiji/Kişi Türkleri, Çolgan Türkleri, Kumandın Türkleri, Tofa Türkleri, Telengit Türkleri, Saha Türkleri, Dolgan Türkleri, Sibiryա Tatar Türkleri**². Sibiryа özerk ve yarı özerk cumhuriyetlerinin demografik yapıları Türk soylu olmayan halkları da içerebilmektedir.³ Rus politikaları Ruslaştırmayı iskân ve kültür ve idari bağlantılar aracılığı ile uygularken misyonerliği de ihmal etmemiştir. Sovyetler döneminde Hakasya’nın ve Yakutistan’ın bütün halkları bu arada Dolganlar ve Tofa’lar da bundan nasibini almıştır. Kamlık inancının özünü oluşturan Kamların tamamı sistem tarafından rejim için tehlike ve engel oluşturdukları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir.⁴ Dolgan ve Tofa kamlık inancından bahsederken bölgenin diğer Kamlık inançlı Türk halklarından örneklemeler yapmamak çok zordur.

Daha geniş kapsamlı bir tanımlama ile Altay halkları; Türk halkları, Mongol Halkları, Mançurya Türk halkları ve Kore halkları olarak ele alınabilir. Bunlardan Türk halkları büyük bir kısmı ile yukarıda zikredilen; Azerbaycanlılar, Altaylılar, Balkarlar, Başkurtlar, Karaylar, Gagavuzlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Karaimler, Karaçaylar, Kumuklar, Kırgızlar, Dolganlar, Yakutlar, Yugurlar, Nogaylar, Özbekler, Salarlar, Tatarlar, Tofalar, Tuvalılar, Türler, Türkmenler, Urcanhaylar, Yugurlar, Hakaslar, Çuvaşlar, Şorlar’dır.⁵

¹ Turan Can, “Altay Türkleri” **TÜRKSÖY** Mayıs 2007 S. 6 s. 22–23

² Kaynak kişi; Timur B Davletov

³ Timur b Davletov, “Hakas Türkleri ve Hakaseli”, **TÜRKSÖY**, Ocak 2003, s.3--34

⁴ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnanç Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü” **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20–37

⁵ **Altay Halkları**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1996, s.1

Türk adı hem milletin genel adı, hem Türkiye Cumhuriyetini kuran halkın adı ve hem de çeşitli Türk kesimlerden bir kesimin toplamın özel adıdır.

Mancu-Türk halkları ise; Evenkler, Evenler, Mançlar, Nanaylar, Nerlallar, Oraklar, Oraçlar, Cibolar, Udekeyler ve Ulçarlar'dır.

Dolgan halk inançları konusunda çalışma fikrini bize Y.Vasiliyev'in yakın ilgisi verdi. Kıbrıs'ta birlikte katıldığımız bilgi şöleninde⁶ Dolganları tanıyabilmek için kendilerine sürekli sorular sormuş ondan cömertçe aldığım cevapları not etmeğe başlamıştık. Kısa süre zarfında bu konuda bir defter oluştu. Sorular süresinde hocanın bu konuları içeren makalelerinden oluşan bir kitabının olduğunu öğrendik. Onu da bize 2 arkadaşımız⁷ temim ettiler. Bu arada Vasileyev'in Türkiye'de yayınlanmış bir kısım makalelerine de ulaşma imkânı bulduk⁸. Çok geçmeden R. İshakov'un aynı konulu çalışmasından haberdar olduk⁹ Saha Türklerinin atasözlerini inceleyen bir yayın edinmiştik.¹⁰ İlgili dosyaya onu da ekledik. İlgili arşivi daha da zenginleştirebilirdik ancak muradımız tamamen ve sadece Saha/Yakut halk inançları değil toplumun bir cüzi olan Dolganlar ve Tofalardı. Bu derece işlenilmiş Saha bilhassa Dolgan ve Tofa Türklerinin bizi daha ziyade halk inanmaları ilgilendiriyordu. Oluşturulmaya başlanılan bu edebiyattan hareketle mevcut bulgularla bizim farklı Türk kesimlerinden derlediğimiz halk inanmalarını varsa ortaklıkları onları ilişkilendirmek istiyorduk. Bu bölgede yaşamakta olan bazı halk inanmaları, bir kısım Türk halk inanmalarının ilk şekilleri olabilirlerdi. Böylece gerektiğinde Hakaseli Türk kültür coğrafyasına da girerek Doğu Türkleri ile Batı Türklerini halk inanmalarından hareketle karşılaştırma imkânı bulabilecektik.

Evvelce yaptığımız konuya dair münferit çalışmalarımızı bir kitapta toplamıştık. O çalışmanın içeriğinde Kırgızistan, Altay, Hakasya, Çuvaşistan, Kazakistan kamlık inançları ile bilgiler vardı. Bunları alandan derlemiş ayrıca Altay, Tuva Saha bölgesi kamlık inançlarına dair yapılmış çalışmaları notlayarak aktarmıştık. O çalışmada döneminde Türkiye'de yapılmış telif ve tercüme eserlere dair de açıklamalar yapmıştık. Kamlık-Şamanlık bağlantısına dair açıklamalar yapmıştık. O çalışmada Dolgan ve Tofa'lara dair doğrudan açıklamalar olmamakla birlikte aynı coğrafyanın inancı anlatılıyordu.

Bu çalışmamızda da vesile düştükçe Kamlık inancının genel anlamda Şamanizm anlayışı ile bağlantısına dair açıklamalar yapıyor olmakla beraber. Kamlığın geçirdiği aşamalar dinler sistematizindeki yeri ve kelimenin etimolojisi üzerinde durulacaktır.

Altay halkları bu arada doğal olarak Dolgan ve Tofa'larda kadim dinlerini Dingir olarak biliyorlardı. Tanrı, Tengri, Tora, Tangun muhtemelen temaslar sonucu zamanla edinildi.¹¹

Avrupa'ya Şamanlık terimini getiren Rus sefirleri kamlık inancını şeytanî işlerle uğraşma, yalancılık, fırıldakçılık olarak tanıtmışlardır. Bu aktarmalara bölgedeki totem kuşlar ve türkeçarelerle ilgili inanç ve uygulamalara dair bilgiler, trans halindeki Kamın

⁶ Türksöy-Yakın Doğu Üniversitesi, "Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları" Uluslar arası Sempozyumu, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşe-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

⁷ Alanın uzmanlarından Yılmaz Yeşil ve Yılmaz Eröz'e destekleri için teşekkür ediyorum

⁸ Yuriy Vasiliyev, **Saha Türkleri**, Ankara,

⁹ Rusten İshakov, "Dolganlar", **Türksöy**, Nisan 2006, S.19, s.15-16

¹⁰ Fatih Kirişcioğlu, **Saha Türklerinin Atasözleri İnceleme-Metin**, Nobel, Ankara, 2007

¹¹ Kerem Memmedov, "Altay Xalqlarında Şamançılıq ve onun İzleri" **Altay Dünyası**, 1997, s.1-2 s.43-50

ruh hali de eklenilmiştir. Kamın bu hali ali göye ulu göye ulaşma uğraşı olarak yansıtılmıştır.¹²

Şaman kelimesi Mancur menşeli olup oynayan, raks eden anlamına geliyordu. Y. Nemet ise bu sözün Türk dillerinde **kam/gam**, **kalmamak**, **kamçu** sözü ile bağlantılıydı. Büyük Hun İmparatoru Atilla'nın sarayında Kam'ın olduğu bilinmektedir. Bu sarayda **ata-kam** ve **eş-kam**'a büyük ihtiram gösterildiği belirtilmektedir. Avar Türklerinde elçi gam savcu titulumu taşıyordu. Irk Bitik'de "dağdaki avcının kamlaması"ndan söz ediliyordu. Divani lügatit-türk'de "kam irkladi/Kam fala baktı". "Gam arvadi/kam gargış gargıladı" ifadeleri yer almaktadır. Kodeks Kumaniksus'da, **Kam katun/kam hatun**, yer almaktadır. Günümüzde Yakutlarda (bu arada Tofa ve Dolganlarda Y.K) şaman için oyun denilirken Sibir Türklerinde şaman Kam olarak bilinir. Türkistan'da şaman **baksi**, azerbaycan'da ise **bakıcı**, **görücü**, **çöpçü**, **falcı** diye bilinir. Çuvaşlar şamana **yumdüz** derler. Arkeolojik adlandırmalarda alt alta yer alan haç şekillerinin şamanı simgelediği ifade edilmektedir.¹³

Biz Kırgızistan'da tedavi seyansına katıldığımız bir kamın hastasındaki kötü ruhları kamçısı marifetiyle kovduğuna şahit olduk.

Vasilyev'in bu çalışmasında, "Sahalarda Şamanizm", "Sahalarda Tanılar ve ruhlar", "Saha/Yakut Kültüründe At ve Atçılık", "Üt-Saha/Yakut Türkleri", "Doldan ve Tofa Türkleri", "Sibirya Türklerinin Destanları", "Yakutistan'da Folklor faaliyetleri", "Atatürk ve saha/Yakut Dili", "Saha Alfabesinin Öncüsü Senem Novgorodov", "Saha/Yakut edebiyatının Üç Klasığı", "Ünlü Yakut Yazarı Ploton Oyunskiy" isimli çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca bu kitapta Aleksey Kolokovsskiy'in "Eski Hayır Duası", Anemposidist Sofronoy'un "Anayurt", Nikolay Neustroyev'in "Sahada", Poloton oyunkiy'in "Kartalın Vasiyeti", "Tatta Nehri üstnde", "Annem Cebcekiey'in Mezarında", "Sevgili Süöküççe'ye", "Özgürlük Marşı" Anna Neustroyeva'nın "Kargalar", "PetervToburokov'un, "Bu Olur mu?" , "Tavşan", "Mançaarı Bahılay" isimli çalışmalarına yer vermiştir. Şüphesiz eserin kapsamında, halk inanmalarına dair bilgiler de vardı.

KAMLIK İNANÇ SİSTEMİNDE DOLGANLAR VE TOFA'LAR

METİN:

Dolganlar Kustur, Oyunculuk, Şamanlık/Kamlık, Tanrıçılık gibi isimlerle de bilinen bir dine mensupturlar. Dolgan Şamanizm'inin Yakut Şamanizm'inden az çok farklılıkları vardır. Yer yer değişik inanç uygulamalarına rastlanabilir.¹⁴

Dolganların diğer ismi olan **Tıa Kihi**, Orman Kişi anlamına gelmektedir. Kendilerin daha ziyade bu isimle tanıtırlar. Orman Kişi tanımlaması bize **Ağaç Eri**, **Tahtacı**, **Tahta Kuş**, **Terekeme** (Terekle/Ağaçla iştil eden) çağırımı yapmıştır.

Hakaslar, Dolganlar Tofalar ve diğer soydaş Türk topluluklarının bu gün yaşadıkları topraklarda tarihin farklı devirlerinde Yenisey Kırgızlarının bölgeye Güney

¹² Kerem Memmedov, a.g.e.

¹³ Kerem Memmedov, a.g.e.

¹⁴ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

Sibirya'ya geliş tarihleri olan MÖ III yüzyıldan Afonosyeff , Andronoff, Karasuk, İskit-Sarmat “Tagar Dönemi”, Hun “Taştık Dönemi”nden itibaren Türk yurdudur.¹⁵

Yakut/Saha Cumhuriyetinin daha kuzeyinde Anabır ilçesi Teymir Özerk Bölgesi'nin Dolgan-Hatan ve Dudin ilçeleri ile Yenisey ırmağı boyları tundralık bölgede dünyanın en kuzeyi olan ve sühnetin 57 dereceye düştüğü bölgede yaşarlar. Diğer isimleri Tıa Kihî olan Dolganların ana dilleri Ural-Altay Dil Ailesi'nin Türk dilleri alt grubunun Yakut Türkçesi grubuna girmekte olup Dolganca olarak bilinir. Dolganların farklı alfabeleri ve kendilerine mahsus okulları varken dağınık ve göçmen hayatı yaşamaları, miktarlarının az olması sonucu bu dilin eğitimi ve öğretimi Udikada'ki Yüksek Eğitim okulunda verilmektedir. Yakutistan'da Türklerin eski en eski dini olarak bilinen Şamanizm'i bize göre Kamizm'i/Kamlık inancını¹⁶ yetkili uzmanlara göre daha doğru bir ifade ile Kamlık inancını¹⁷ öğretmek için her yıl uluslararası konferanslar verilir. 2002 nüfus sayımlarına göre Dolganların 7.200–7.300 civarındadır. Dolganlar'ın nüfusu 1979'da 5053 1989'da ise göçler sonucu 5 000'e düşmüşlerdir. Üç ayrı lehçesi olan Dolgan Türkçesinin eski Yakutça olduğunu veya onların Türkleşmiş Tunguzlar olduklarını kabul eden görüşler de vardır. Tunguzların yurtları Moğolistan sınırındadırlar Dolganların kültürleri ilk defa 1832 yılında yazıya geçirilmiştir.¹⁸ Üt-Saha Türkleri az nüfuslu oldukları bölgelerde bazı imtiyazlardan yararlanabilmek için Tunguz-Mançu dilli halklardan olan Evenkiler olarak kayıtlara geçmişlerdir.¹⁹

Tofalar/Karagaslar, Sibiryanın güneyinde Irkutsk bölgesinde, Dolganlar ve Yakutlar gibi usta ren geyiği avcıları olup Tuva ve Buyatıya'nın sınırında yaşamaktadırlar. Tofalar da yakın komşuları olan Tuvalar, Hakaslar, Altaylar, Şorlar gibi binlerce yıldır vatanları olan topraklarda Kamlık dinleri, tarihten gelen adetleri ve arkaik gramerye Türkçe olan dilleri ile yaşamaktadır.²⁰ Sibirya Tatarları ise bölgenin Tatar adıyla tanınan Türkleridirler. XVIII yüzyıla kadar bütün kuzey Asya, Tatarya ve halkı da Tatar olarak tanımlanıyordu. Esasen XX yüzyılın evveline kadar Rusya terkinde yaşayan birçok Türk halk tatar olarak tanımlanıyordu. Hatta Azerbaycan Türkleri Azerbaycan Tatarları olarak biliniyorlardı.²¹

Sibirya Türklerinin Destanlarındaki ortaklık diğer Türk halklarının destanlarında görülen yakınlıktan daha yoğun daha sıkıdır. Sibirya Türkleri eski ana vatanlarında kalıp atalarının folklorunu, dinini, kültürünü, dilini etlerinde kanlarında saklamışlardır. Bu bölge Türklerinin folkloru, destanları bütün dünya Türklerinin en eski folklor ürünleri olarak görülürler. Çin, Japonya, Hindistan, İran gibi ülkelerle yakın temas halinde olmadığından onların etkisinde kalmayıp özgün yapısını korumuştur.²² Atatürk bu gerçekten hareketle

¹⁵ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü” **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20–37

¹⁶ Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, İstanbul 2004

¹⁷ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü” **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20–37

¹⁸ Rusten İshakov, “Dolganlar”, **Türksoy**, Nisan 2006, S.19, s.15–16; Şengül (Kaçar) Gitmez, “Sovyetler Birliğinin Dağılması Sonrasına Rusya Federasyonundaki Türk Kökenli Halklar”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997, S. 13, s.78–82; Selma Tosun, “21. Yüzyılda Türk Topluluklarının Nüfusu”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997, S.13 s.1–17

¹⁹ Timur Davletov, a.g.e.

²⁰ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 15, Yakutlar, Dolganlar, Tuvalar, Hakaslar, Altaylar, Şorlar ve Tofalardaki demografik hareketler için bkz. Selma Tosun, “21.Yüzyılda Türk Topluluklarının Nüfusu” **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997 S 13, s.1–18

²¹ Maqbule Muharremkızı, “Sibirya Türklerinin Etnik Tarihine Dair”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 2001, S.21, s.4-8

²² V. Vasiliyev, a.g.e. s. 16

bölgenin destan, sözlük ve ilgili arşiv bilgilerine yakın ilgi duymuş döneminde bazı girişimler gerçekleştirilmiştir.²³

Dolgan ve Tofa Türklerinde de din hatalı olarak Şamanizm diye bilinen gerçekte **Kamlık** inancıdır. Bu inançta çok sayıda hayır hak olan ve olmayan hamî ve şer ruhun varlığına inanılır. Çok kere bunların “tanrı” olarak geçtiği de olur. Bu çarpıklık biraz Tanrı ile Tanrısal’ı karıştırmış olmaktan biraz dinler tarihi bilgisi sınırlılığında ve biraz da Türklerin eski yaşam tarzlarını maksatlı olarak ilkel gösterme amacından kaynaklanmaktadır. Güneşin, tabiatın ateşin ve diğerlerinin ruhunun olduğuna inanılır. Bunlara dualar edilir ve adaklar sunulur. Buna göre dünya; **Aşağı Dünya, Orta Dünya, Yukarı Dünya** olarak ayrılır. Aşağı Dünya yerin altı, Orta Dünya yeryüzü ve Yukarı Dünya ise daha yukarıdır.

Bunlardan Yukarı Dünya’da Ulu Tanrı olduğuna inanılan, 9. Göğün doğu tarafında yaşayan **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon** vardır. Bütün dünyayı, yukarı, orta ve aşağı dünyayla birlikte yöneten ve hükmeden budur. Diğer ruhları şer veya değil yöneten keza budur. İnsanları yaratan, güzellikleri veren, aydınlatan, kalpleri kötülüklerden temizleyen, sevinci, iyiliği, güzelliği veren, dünya düzenini sağlayan yasaları koyan ve onlara uyulmasını isteyen budur.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun, **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon**’un hanımı, eşidir. O **Ak Güneş** ile bir tutulur. İlahî yüksek parıltısı ile dünyayı ısıtan, temizleyen hayatın devamlılığını sağlayan, hayat kaynağı olan odur.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun ile **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon** birlikte çirkinliklerin kötülüklerin yok olmasında, kötülerin etkili olmamasında etkili olurlar, yeryüzünde iyiliğin, iyi niyetin güzel düşüncelerin sağlam karakterlerin hâkim olması için **Törelere** gönderirler.²⁴

Bu açıklamaya göre “Töre” Şamanizm’deki âdete ayet konumundadır. Töre, Türk etimolojik müşterekliği bir yana, Törelere hangi yöntemle kim veya kimler aracılığı ile topluma ulaştırılmışlardır? Bu dine inananlara töreyi kim ve nasıl tebliğ etmiştir gibi soruları gündeme getirmektedir.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun ile **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon**’ın 2 oğlu ve 2 kızları vardır. Bunlar; **Uhun Curuntaayı**, Yukarı Dünya’nın ilahî yasalarını yazar. **İgii-Toguu** gümüşçülerin ve süslemecilerin kutsal ruhudur. **Ayuhıt/Ayihıt Hotun** ve **İeyehsit** olarak bilinen kutlu ruhlar ise çocukların doğmasına, yaşabilmelerine hükmeder. İnsanlar arası iyi ilişkileri ve akrabalık duygu ve düşüncesini verirler. Zira **Kıday Bahsı** da ustanın, ustalığın demircinin kutlu ruhudur.

Gökten indiğine ve kutsallığını da buradan aldığına inanılan demir Türk kültürlü halklar arasında Batı Türklüğünde de bir kült oluşturmuştur.

İgii Toğun da olduğu gibi mesleklerin kutlu ruhlarının olması inancı zamanla meslek pirleri inancı şekline dönüşmüş olabilir veya aralarında bir bağlantının olması ihtimali araştırılabilir. Baka bir ifade ile pirlük ve meslek pirlüğü inancının kökleri bu inançta aranılabilir.

²³ V. Vasiliyev, a.g.e. s.

²⁴ Yuriy Vasiliyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

Ayuhıt Hotun İyehisit'in fonksiyonları ise bizde **Umay** inancına çağırım yaptı.²⁵ Umay kültü Doğu Türklüğü halk inanç kültüründe doğal olarak çeşitli biçimlerde yaşamını sürdürmektedir. Bu bölgede, Balbalların dikilmelerinde Hakas müziği eşlinde kamlar ellerinde davulları ile anıtın etrafında dönerek dua etmekte ve dualarla birlikte alana Kuğu şeklinde temsili **İmay İne/Umay Ana** gelmektedir.²⁶

Umay kültü ile ilgili inançlar günümüzde sadece insanoğlunun değil hayvanatın da üremesi ve yavrularının korunmasında önemli yer tutan bir unsurdur. Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Anadolu'da insan ve yer isimlerinde yaşamaktadır. Anadolu halk sofizminde Umay Ana inancı ile Fatma inancı örtüşürülmüştür.²⁷

İnanç sisteminin diğer kutlu görevlileri arasında **Odun Haan** ve **Cıms Haan** vardır. Bunlar dünyanın yönetilmesinde gerekli yasaları düzenleyen ulu ruhlardır. Bunlara, **Uhun Curuntaayı Suruksut** yazıcılık yapar.

Cılga Haan Toyon ve **Tanha Haan Toyon**, kişiöğlunun doğumundan itibaren onun kudretine, kaderine hükmeder ve bir seri davranışı kayıt altına alırlar. Bunlardan Cılga Haan Toyon'ın diğerinden daha kudretli olduğuna inanılır.

Sün Caahn, Bu ulu ruh dünyayı ilahî ışıkları ile kirden, pislikten, şeytanın kötülüklerinden korur temizler. Çok kuvvetli ve ürkütücü olduğuna inanılır. **Hotoy Aym** ile birlikte insanları savunur ve onlar için intikam alır.²⁸

Kaynağın "şeytan" tanımlamasını **kara iye** karşılığı kullandığını konu ile ilgili evvelce yapmış olduğumuz çalışmalardan hareketle söyleyebiliyoruz.²⁹ Bu tanımlama hangi hallerde şeytan veya cin karşılığı kullandığını pek bilemiyoruz. Bize göre, Kara iyeler şer veya şeytanî güçler iken **ak iyeler** rahmanî güçler olarak düşünülebilir.

Uluu Suorun Toyon, Güney göğünün hükümdarı olup insanda can ruhtur. Rahmanî ve şeytanî tasnifinin dışında tutulur. Gelecekte kimlerin şaman/kam olacağını önceden bilir. Şaman/kam olacak kişiyi **Tanha Haan Toyon** ve **Cılga Haan Toyon**'la birlikte tayin eder, onların şaman/kam olarak yükselmelerini belirler. Kızdığı zaman dehşeti çok olur.³⁰

Hotoy Aym (Sünken Erili, Sün Haan) İktidarı ulu ruhu, Güney Doğu'da bulunmaktadır. Adeta ailenin soyun koruyucu iyesidir. Onları başka düşman soyların muhtemel zararlarına karşı korur müdafaa eder. İnsanlar için **Sün Cahain** ile birlikte intikam alır. Onun tarafından korunan insanlar kudretli, güçlü, düşünce sahibi, cesur ve enerjik olurlar.³¹

²⁵ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s. 98–103

²⁶ Sancar Mülazımoğlu, "Eski Türk Runik Yazılarının Bulunuşunun 280. Yılı kutlamalarından izlenimler", **TÜRKSOY**, Ocak 2002 S. 5, s.54–59

²⁷ Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar arası Orta Doğu Semineri**, 29–31 Mayıs 2009 Elazığ

²⁸ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

²⁹ Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Kara" **Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri**, Ankara sh. 274–284; **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ağustos 1999 S. 152 sh. 17–21; **İslam ve Kültür Araştırmaları**, Sofya, 1999 S. 4 sh. 398–409; **Erciyes** Aralık 2002 S. 300 sh. 30–34

³⁰ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

³¹ A.g.e. a.g.y.

Kürüo Cöhögöy Toyon, atların ve ulu ruhların/meleklerin atlarının iyesisidir. 9 katlı göyün 3. katında güneydoğu kısmında kalır, Yakut, Tofa ve Doganları ve onların atlarını korur. Saha yurdunda at kutsal bir hayvandır. Çok ürkütücü bir ruhtur Kızdığı zaman verdiği atları geriye aldığı olur. İnsanların emrine ünlü atları verebildiği gibi güçlü boğaları cesur gözü pek erkekleri vermesi de mümkündür.³²

Bura-Dohsun adlı Olanho destanında sahaların eski ataları Ayına Sier itiyar er kişi **Ayu Nuoralcın** ninedir. **Ayına Sier** ihtiyar, **Ürün Aar Toyan**'un kardeşi, Ayı Nuoralcın ninenin de Uordaah Cöhögöy Toyon'un kız kardeşidir. Böylece sahaların atalarını ile atlar arasında kan bağı olduğu inancı vardır. Ayrıca atın oğlu **Dırıay Bahadır** ve Dolganlarda da Atın Oğlu **Atalamii-Bahadır** adlı Olanha destanları vardır.³³

Hakasya'nın hemen hemen her yerinde balbal, kurgan, yazıt, kaya resimleri ve tapınaklar kutsal mekânlar vardır.³⁴ Bu özelliği onu açık hava müzesi, tarih laboratuvarı, Türk dinler tarihi itibarıyla başvuru merkezi yapmaktadır.

Atın kutsiyetinden kaynaklanan kutsiyet ilgili etnografik malzemeye de yansımıştır. Genel sergenlerin dışında avluya dikilen 2 veya 3 özel **At Segeni**'nin farklı bir konumu vardır. Keza **Kiyi Serge /Gelin Sergeni**'ne sadece gelinin atı bağlanabilir. Ayrıca ulu bayramlarda dikilen özel sergenler vardır. Yerin, suyun ruhlarının manevi desteğini, hayır temennilerini alabilmek için sayıları **3** veya **9** olan özel isimleri ile tanınan sergenler de vardır. İneklerin Kutlu ruhu için dikilen serge de vardır ve buna at bağlanılmaz. Özetle Saha İnanç kültüründe sergelerin özel yeri vardır. Sergeler kutsal ağaçlarla, yeleden yapılan süslerle donatılır. Masanın ayakları **at toynağına** benzetilir, sergenin başına at başı figürü konur Evin en büyük direklerine **at kanı**, **at yağı**, **kımız** sürülür. Şaman/Kam ateşin önünde **Ak at derisi** üzerinde dua eder. Yerin, dağın, ormanın ruhlarına dua ederken kımız ve **at yelesi** kullanır. Bu tür bulguları artırmak mümkündür.

At etrafında oluşan kült batı Türklüğünde de çok zengindir. Atın karnının altından belirli maksatlar ile geçilir. Gelin atı ak aygır olsun istenir. Atın nalının izinde hikmet aranır. At nalı nazarlıktır. Atın gemi ile ilgili inançlar da vardır.³⁵

Doğu Türklüğünde Güvey, gelinin evine geldiği zaman beraberinde pişmiş **at başı** hediye olarak götürür. Bu başın içine pişmiş kanlı **at bağırsağı** doldurulur **At başının** evdeki yeri ocağın başıdır. Bu başın gözlerinden 3 tane yağ parçası alınır bunlar ateşe saçılarak verilir. Ateşe karşı konulan at başının gözleri ağaç dalı ile açılır, kulakları kaldırılır, daha sonra atın başı evin en itibarlı yerine konur. 19. yüzyıla kadar zengin ve etkili bir kimse ölümce canlı veya ölü atı ile birlikte gömülürdü. Ayrıca ölmüş at dışarıda bırakılmaz, gömülür. Bazen da kafa ve ayak kemikleri ağaca asılırlar. Bu inanç zenginliği Saha sözlü kültürüne geniş bir şekilde yansımıştır.³⁶

Batı Türklüğü halk inanmalarında atın kafatası ambar kapılarında bağ ve bahçelerde nazırlık olarak kullanılır. Makedonya Türkmenlerinde gelinin başına at gemi takılır eşikten içeri girer girmez ocağın olduğu yere götürülüp gelinin başı 3 defa **ocak taşı**'na vurulur. Doğu yapmakta olan anne adayını al karısı türünden kara iyelerin korumak için eşğin önünde erkek at kişnetilir. Karapapak Türklerinde atın sahibi ölünde egeri ters bağlanır atın

³² A.g.e., a.g.y.

³³ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

³⁴ T.B.davletov, "Hakas Türkleri ve Hakaseli" **TÜRKSOY**, Ocak 2003, S8, s.30-34

³⁵ Yaşar Kalafat "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III. 1996 -1997 -1998- 1999-2001** Alanya 2004 sh. 74-82

³⁶ A.g.e s.11

İblis Kuha ve **Ohol Uola**, savaşın ulu ruhlarıdır. Bunlar “göğün karanlık güçleri” olarak bilinirler. Bunlar şeytan olmamakla beraber kıskançlık, sinsî rekabet, düşmanlık, intihar ve gaddarlığın çıkış noktasıdır.³⁹

İblis Kuha ve **Ohol Uola** faaliyet alanı bakımından **Ana Maygıl**'a çağırım yapmakla beraber, o kutsal **yer-su** için savaşan kişiöğlü'na yardımcı olmak için düşmanla savaşır.⁴⁰

Yukarı Dünya'da da şeytanî ruhlar vardır. Bunlar, bel bükülmesi ve kamburluğun göndericisi olan **Hagdan Buuray Toyon**, delilik rahatsızlığının vericisi olan **Dohsun Duyar**, ayak ve göz hastalıklarının vericisi olan **Canday Bolloh**, Pek çok hastalığın vericisi olan **Cabağa Buuray Toyon**, baş, mide ve eklem hastalıklarının vericisi olan **Kere Ubahalaah Hotun**'dur. Bunları hepsi göğün güneğinde ikamet etmektedirler.⁴¹

İnsanoğlü küçük bir kozmos olarak düşünülünde yer küre adeta beyin ve beyinin belirli merkezleri ile idare edilen beden varmış intibası veriyor. Kumanda merkezinin dumura uğrayan bölgesinin aksülamelî vücutta araz olarak tezahür ediyor.

Anadolu'nun birçok yerinde sıtma türü bazı hastalıklara yol açan bazı kara iyelerin olduğuna bunların bağlanması ile hastalıkların önünün alınabileceğine inanılır. Bitki hastalıkları ile de bu tür inanç ve uygulamalar vardır. Aynı zamanda belirli hastalıkların tedavisi için belirli ulu zatlara, onların türbelerine başvurulur. Saralı hastanın şifa kapısı ile konuşamayan çocuğa şifa vermesi beklenen yatır farklıdır.. Adeta hangi kara iyenin hangi ak iye ile tutuklamaya alınacağı belirlenmiş gibidir.

Orta Asya Şamanlığında/Kamlığında da kamların adeta ihtisas veya yetkilendikleri alanlar vardır. Şaman hastaya bir **ekmek** veya beze sarılmış bir tas **kül** ile vurur. O Kam sadece çocukların iyileştirilmesi ile ilgilenir. Diğer hastalar o Kamın faaliyet alanının dışındadırlar. Bu uygulamaya başvurarak tedavi edebilme konusunda yaşlı bir takım kadınlar yetkilendirilmiştir. Kadın giysilerinin hâkim olduğu bu bölge Şamanlarında **ak**, **kara** ve **al** giysilerin yanı sıra al renk üzerine **mavi** benekli giysilerin giyilmesi de ilginç olmalı. Harezmî bölgesinde yas giysisi rengi olarak mavinin kullanıldığı kesimlerin olduğunu biliyoruz. Kam bu tedavisinde hafif hastalıkları basit bir şekilde iyileştirirken, ağlayan bir çocuğun susturulması gerektiğinde kam eline bağladığı bir ipe düğümler atar. Ciddi bir hastalığın tedavisinde ise bir **tavuk** öldürülür ve eti daha sonra bir köpeğe verilir.⁴²

Kamların tedavide etkinlik alanlarının belirlendiğini, “**bağ atmak**” yoluyla kötülük yapacak olan kara iyeyi bağlayarak etkisiz hale getirdikleri, tavuğun çok kere karatavuğun saçı olarak kesildiği ve köpeğe verildiği başka tespitlerle de örneklenebilir. Kam vecd içinde mistik dansları yaparak bir at üzerinde imişçesine çeşitli sesler çıkarırken mızrağı ile

---

³⁹ A.g.e s. 8

⁴⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s.152–165

⁴¹ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 8

⁴² V.N.Basilov, Orta Asya Şamanizminde Kadınsı Giyinmenin İzleri” Çev. Handan Er, , **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997, S 13, s.27–32

kara iyeleri öldürür.⁴³ Biz bu uygulamayı Koşağaç El oyunlarında açık havada süvariler tarafından canlandırılışına şahit olduk.⁴⁴

Pirler batı Türklüğünde de kötülüğü men eden iyiliği müjdeleyen, hastalığı def eden sağlığı cezp eden, kıtlığa meydan okuyan bolluğu bereketi sağlayan ulu zatlardır. Düzgün Baba gibi ulu bir ruh anlatılırken, “Dursun Dede’ye yanlarında arazi vermiş, ev yapmıştı. Pir köyde olunca köye bereket yağar, kavga gürültü olmazdı Pir onların anlaşmazlıklarını problemlerini çözerdi”⁴⁵ denilmektedir.

Aşağı Dünyayı Kuran Aşağı Dünya’nın hâkimi, Tanrısal gücü; **Adaağalı Ala Buuray Toyon (Arsan düölay)** ve şeytanî güçleri temsil eder. Orta Dünya çok sayıda rahmanî ve şeytanî güç vardır. Bunlardan **Aan Alahçın Hotun**, orta Dünyanın en büyük ruhudur. Bu iyi kalpli ruh, insanların, hayvanların ve bitkilerin **Ulu Kayın Ağacı**’nda oturur ara sıra yeşil çayırlar arasında küçük kasırgalar estirerek dolaşır. Orta dünyanın canlıları arasında zararlı ihtilaflar çıkınca mesela insanlar bir ağacı kesince üzülür.⁴⁶

Bunun **Ereke** ve **Çereke** isimli 2 oğlu ile **Kırbadahın** ve **Kırkıttar** 2 kızı vardır.⁴⁷ İz evvelce Kam Uhan’dan aldığımız bilgilerden hareketle kamlık inancında üst, orta ve alt dünyaları şamalaştırmıştık⁴⁸

Eserek coşarak ceza veren kutlu güç inancı batı Türklüğünün halk inanmalarında da vardır. Tunceli’deki Düzgün baba anlatılırken, “Düzgünün başında fırtınalar kıyametler koparır. Top gürültülerine benzer gürültüleri gelir. Köylüler toplanır bu top ateşini selamete yorumlarlar. Düzgün torunlarını, çocuklarını korumak, hastalıkları savmak, iyilik ve güzellik getirmek için uğraş veriyor” derler.⁴⁹ Top atılarak kara iyelerin imha edilmek istenildiği bilinmektedir. İnanca göre bu varlıklar sesten rahatsız olmaktadır.

Dolganlarda saç yapmanın genelde belirli bir zamanı yoktur, günün her saatinde saç yapılabilir. Ziyaret yapıldığı zaman saç da yapılır. **Saçı** yapılan mekân etrafında tavaf edercesine bir dönme şartı yoktur. Ziyaret mekânını etrafında **tavaf** eden de etmeyen de olur. Günün erken saatlerinde Dolganlar güneşe yükünür saç yaparlar. Saçının yapıldığı büyük günlerden birisi “**Saçma Bayramı**”dır. Bu bayram her yıl Haziran ayının ortalarında başlar ve Haziranın sonuna kadar devam eder.⁵⁰

Sahalar/Yakutlar, Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tofalar, Tuvalar ve bu arada Dolganları da içerisine alan bölge Türk halklarının en büyük dinî bayramı **İhah**’dır. Ak ve al güneşin bayramı olan bugünde en eski dinî ilahiler okunur. Bu bayramda **Ohuokay** diye bilinen inanç içerikli danslar yapılır. Sabahın erkek saatlerinde **güneşin** doğması toplu ve münferit selamlanır.⁵¹

⁴³ M.J. A. Zornickakaja, Çev.H.Nugay, “Yakut Şamanlarının Dansları”, , **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1998, S.14 s, 44-49

⁴⁴ Yaşar Kalafat “Altay Dini Hayatının Anadolu Türk Kültürü İtibariyle Önemi” **El Oyun Folklor Etkinlikleri (7–9 Temmuz 2000 Gorno –Altay Federe Cumhuriyeti RF)**; Erciyes, Mart 2000, S. 279 sh. 10 **Orkun** 279/10

⁴⁵ Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 13

⁴⁶ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 8

⁴⁷ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6

⁴⁸ Yaşar Kalafat, Şamanizm.....

⁴⁹ Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 84

⁵⁰ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

⁵¹ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s.6

Güneşi kutsama batı Türklüğünde de vardır. Yakın zamana kadar Tunceli’nde bir kısım halkın Bazı kutsal dağlara günün doğuş ve batış saatlerinde yükündükleri bilinmektedir. Dindar Tuncelili tanımlanırken; “Her gün Düzgün’e, Düzgün Dağı’na döner onunla konuşur onunla konuşur gibi uzun uzun mırıldanırdı. Yılın büyük kısmını oruç tutarak geçirirdi. Kötü bir **rüya** mı gördü oruç tutar çocuklarının torunlarının sağlığı için sonsuz dualar yapardı. **Güneşin** her doğuşunu karşılar batışını uğurlardı. Elleri havada güneşi okşar gibi yapar sonra yüzüne sürerdi. Ayın doğuşu da onu oyuncaklarına kavuşan bir çocuğun mutluluğu gibi mutlu kılardı. Dersim dağlarını kurşunî aydınlığa boğan bu güzellik Hz. Ali’nin yüzüydü, onun yüzünün nuruydu. Aya yansımış insanlığa bilge bilge bakar sevecen tavırlarla dualar ederdi.”⁵²

Kamlık inancının bu derin izleri batı Türklüğünde yer yer İslamî örtüye bürünmüştür. Ay ve Güneş Hz. Muhammet ve Hz. Ali ile bazen da Hz. Fatma , Hacı Bektaş Veli ile sembolize edilmek istenilmiştir.

Dolganlarda, Tofalarda ve Yakutlarda aktif halde yaşayan **obo/ovo**, doğru şekli ile **obaa** inancı yoktur. Muhtemelen zamanla unutulmuştur. Bu inanç ve uygulama Altaylarda ve Tuvalarda çok yaygındır. Biz her iki Türk kesiminde de bu mekânlara taş ve bez saçısı merasiminde bulduk.⁵³ Hakas Türk kültür coğrafyasında obalar kamlık inancının en parlak olduğu dönemi de temsil ederler. Yakov Sunçugaşev’e göre bunlar dönemin felsefe yüklü balbalları idi.⁵⁴

Tunçeli’de Düzgün Baba dağına kuzey istikametinden gelen ziyaretçiler ktlü dağın karşı kısmına tekabül eden yerdeki taş yığına onlar da bir taş koyarlar ve dualar yaparlar⁵⁵ Dualar içlerinden sessizce yapılır hemen sonra da taş yığına bir taş konur⁵⁶ Bu uygulama Sürmene Çepnileri arasında da yaşamaktadır. Yaylaya çıkınca yolun kenarındaki bir çukura kadın erkek herkes bir gelenek olarak hayrına inanıp bir taş atar.

Bununla beraber halen bölgenin Şamanizm’inde/Kamlık İnancında **Mohol Toyon** ve **Buomça Hotun** uzak yolların ruhları olarak bilinirler. Bu ruhu memnun etmek için kutsal ağaçlara saçılar yapılır adak bezleri bağlanır. Bu ibadet türünün Hakasçası **Çalamaktır**. Uzun yola çıkacak halk bu ruhların ismini anarak ateşlere saçı yapar, adakta bulunurlar.⁵⁷ Izyk, Idık, Adak Türk kültür coğrafyasında Eski Türk Runik Yazıları Döneminden günümüze kadar çeşitli uygulama biçimleri ile varlığını sürdüren bir inanç uygulamasıdır.⁵⁸

Yol iyisi ile batı Türklüğünde yaşamakta olan Boz Atlı Hızır inancı fonksiyonları bakımından büyük ölçüde örtüşmektedir.⁵⁹ Diğer taraftan batı Türklüğünde yolculuğa çıkacak kimse yolu açık olması için sadaka verir hayır işler. Yolcuyla yola koyanlar onun yolunun açık ve aydınlık olması için ardı sıra ayna tutar su dökerler. Doğu ve iç Anadolu’da yol boyunca belirli yerlerde dilenen fakirler vardır. Hakkâri gibi bazı

⁵² Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s.6

⁵³ Yaşar Kalafat “El-Oyun Kültür Etkinlikleri ve Dağlık Altay Gezi Notları” **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Aralık 2001 S.180 sh. 35–40

⁵⁴ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü” **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20–37

⁵⁵ Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 18

⁵⁶ Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 19

⁵⁷ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s.6

⁵⁸ Sancar Mülazımoğlu, “Eski Türk Runik Yazılarının Bulunuşunun 280. Yılı kutlamalarından izlenimler”, **TÜRKSOY**, Ocak 2002 S. 5, s.54–59

⁵⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s. 302

bölgelerde uzun yol şoförlerinin şehir çıkışlarında uğrayarak dua edip geçtikleri ulu kabirler vardır. Borçalı bölgesinde şehirlerarası yollarda belirli yerlerde sadaka taşları vardır. Hayır, işlemek isteyen yolcu yolun kenarındaki bu yerlerde iki taş arasına sadaka koyarlar, ihtiyacı olanlar bu parayı alırlar. Azerbaycan'da darda olan yolculara yardım istemeleri halinde Hızır'ın görüldüğü muayyen yerlerin olduğuna dair inançlar vardır.

Büyük Yakut ve Dolgan Şamanları/Kamları ilk şaman eğitimini ailelerinde ve meslek kuruluşlarında alırlar. Dolgan ve Yakut Şamanizm'inde evin, ateşin, suyun, dağın sahibi ruhu vardır. **Evin ruhu, suyun ruhu, dağın ruhu, ateşin ruhu** dua ve saçılarla hatırlanır, anılır. Dağlara genelde saygı vardır. Büyük dağlar için özel dualar vardır. Geçmiş **ataların ruhu** dualarla anılır onlar için de saç yapılır⁶⁰ Kamlık inancının bütün semavi dinler içerisinde izlerini sürdürebilmesi onun evrensel dinlerin esaslarından olan tabiata insan haklarına saygılı olması cinayetlere, haksızlıklara, çirkin ilişkilere kapalı olma özelliğine sahip olmasındandır.

“Kamlığın derin düşünme/meditasyon, reenkarnasyon ve bunun gibi konularda Budizm ile; dünyanın ilk ve en önemli dayanağının, bir çeşit yolun, sürecin ve hatta tanrıların/(tanrısal varlıkların Y.K.) uyması gerektiği bir tür dünya yasasının olduğuna inanma ve kabul etme açısından Daosizm ile ve Gök kültü, atalar ruhunu bir kült derecesinde sayma bakımından Konfüçyüs düşüncesi ile birçok ortak ve benzer noktalara sahip olduğu ifade edilecektir.”⁶¹

Kamlık inancı çerçevesinde insanlar arası, insan ve ruhlar dünyaları arasında bir tür aracılık bir anlamda, fal ve büyü de kapsayabilen roller de Kam'a yüklenilmiştir. Kam mistik dans yapar, inancın ilahilerini okur, otacılık yapar.

Günümüzde batı Türklüğünde, Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar Türk kültür coğrafyasında muayyen geceler ölmüşlerin ruhuna niyetiyle yapılan hayırlar, Ölmüş yakını rüyasında gören kimselerin işledikleri sadaka gibi hayırlar, giderek izleri silinmek üzere olan ocağa yağ parçası atma veya tavana et tikesi fırlatma inanç ve uygulamaları Dolgan saçlarından tamamen bağımsız uygulamalar değildir. Biz inceleyebildiğimiz bölgede örneği Borçalı'da yaşayan halk inanmalarında, Pazaryerlerinde yuvarlanarak kayıp olan patates gibi sebzelerin bulunmamasında fazla ısrarlı davranılmaz ve “o yeri payı idi gitti” denir. Geçmişte Kars kırsalında kaynarken taşan süttten mahdut bir miktar ateşe dökülmesine tepki gösterilmez süttün bu kısmı için “yerini buldu” anlamında ifadeler kullananlar olurdu.⁶²

Nahçıvan Türk halk inanmalarında kem göze karşı oddan yararlanılarak yapılan uygulamalarda “**çüt gel/çift gel**” inancı vardır. Bunun için nohut büyüklüğünde Kırk Hamur hazırlanır. Bunlar nazar ettiğinden şüphelenilen insanların isimleri söylenilerek yanar haldeki tandır ateşine atılırlar. Bu esnada yaşlı bir hanım **oklava** ile tandırın badına, yanına vurarak “çüt gel/çift gel”, der bununla anlatılmak istenilen yanan hamurla birlikte nazar den kişinin gözünün de yanmasıdır.⁶³

⁶⁰ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

⁶¹ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü” **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20–37

⁶² Yaşar Kalafat, “Gürcistan Kültüründen Manzaralar” **Yeni Düşünce**, 03–09 Ağustos 2001, S. 40 s. 26–31

⁶³ Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s.85

Şamanizm'de/Kamlık İnancında ateşin ruhu **Hatan Temieriye (Aan Uhhan)** dır. Bu ruhun dünyanın yaratılmasından beri var olduğuna inanılır. O çabuk darılsa da iyi kalpli ve koruyucu bir ruhtur. O, kiri, kini, pisliği, kötülüğü sevmez ateşe saygısızlık yapanları mesela tükürenlere kin besler. Yer üstündeki bütün ruhlara dua edebilmek için ilkin **ateşin ruhuna** adak vermek ilkin ona dua etmek gerekir. Şaman/Kam mistik dansında da o ateşin ruhuna dua eder. Bu rutin bir ibadet tarzıdır her zaman ve her adaktan evvel ateşe yükünü önce, onunla konuşulunca bu uygulanır ve ateşin bundan hoşlandığına inanılır. İnanca göre ateş insanoğluna her şeyi söyleyebilir, onları uyarabilir, onlara öğretebilir. İyilik isteyen insanları koruması, onlara yardımcı olması, onları belalardan koruması, savunması mümkündür.⁶⁴

Ateşin aklayıcı paklayıcı özelliğinin olduğu inancını gösteren uygulamalar günümüzde batı Türklüğünde yaşamaktadır. Nevruz ateşinden atlanılması etrafında Sin Sin Oyunu'nda olduğu gibi oyunlar yapılması, hayvanların iki ateşin arasından geçirilmesi gibi örnekler verilebilir. Keza ateşe saygılı davranılması gerektiğini gösteren de çok sayıda bulgu vardır. Ateşe tükürülmez, çocuk çiş ettirilmez ateş su dökülerek söndürülecek ise besmele çekilir.

Ateşin ruhu, kırkı çıkmamış kadının ateşte yemek yapmak gibi işlemlerde bulunmasını, yeni gelinin ocağın önünden geçmesini onaylamaz bunlar yasaklanmıştır ve bu yasaklara uyulur.⁶⁵

Kadınlara kırklı olma gibi özel hallerinde bazı kısıtlamalar getirilmesi ile ilgili inançları ateşle ilgili inançlarda da görebiliyoruz. Napak/temiz olmayan kişi paklanıncaya kadar kutsala yaklaşamazken ateşe yakın duramayışı ateşin kutsal kapsamında düşülmesi inancının bir sonucudur.

Renkli bezler bağlama şekliyle yapılan saçı Türk kültür coğrafyasının her kesiminde yaşatılan bir inanç biçimidir. Şirk olduğundan hareketle yapılan mücadeleler sonucu Müslüman kesim arasında uygulama alanı daralırken diğer taraftan biraz özentili biraz da turistlik amaçlı uygulamalarla varlığını sürdürmektedir. Bu uygulama Balkanların halkı Müslüman olmayan halkı arasında da görülebilmektedir.

Bağlanılan adak bezlerinin içerdikleri renklerle verdikleri mesajlar konusu **renk-inanç** bağlantısı itibariyle henüz yeterince incelenmemiştir. **Renk-örtü, renk-giysi** konusunun nazardan koruma ve bereketi celp edebilme boyutları da vardır. Nahcivanda Keklik avına çıkan kimse çeşitli renkli paçavra parçalarını uç uca dikip ev alanına koyarak kekliklerin yığılmasını sağlarlar⁶⁶ Çeşitli renkli ipliklerin örülmesi ile oluşturulan kordonun nazara karşı koruyuculuğuna inanılır. Nahcivanda, Karsta, Ardahanda 7 renkli sap/ip birbirine bağlanılarak hayata/bahçeye asılır. Türkmenler arasında gelinin yüzü örten bazen üç ve bazen yedi ayrı renkten tüllerin manevi koruyuculuğuna inanılır. Van'ın bazı bölgelerinde yeni gelin uzun süre her gün bir renk ekleyerek üst üste giydiği entarilerinin özel mistik anlamı vardır.

---

⁶⁴ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**

BATI TÜRKLÜĞÜNDE YAŞAYAN DOLGAN VE TOFA HALK İNANMALARI

Dolgan ve Tofa Türklerinde de bölgenin diğer Kamlık İnançlı Türk halklarında olduğu gibi suyun ruhu **Küöh Bolloh/Ukulaan Ayn'dır**

Şaman/Oyun olacak kimsenin ruhu “**Cokuo**” adlı dağın yanında bulunmaktadır. Orada tepesi olmayan dalları aşağıya edilmiş, büyük **akçam ağacı** vardır. Bu ağacın en alt dallarından en üst dallarına kadar bütün dallarında yuvalar bulunur. Ruhları üst dallarda terbiye almış Şamanlar/Kamlar, ruhları alt dallarda terbiye edilmiş Şamanlardan daha güçlüdürler.⁸¹

Şamanların/Kamların seçilme, yaşları eğitim süreleri ve kehanette bulunabilmeleri için gerekli süreleri vardır. Şaman adaylarının ruhlarla telepati kurabilmeleri adayın **7** veya **9** yaşında olması gerekir. Ruhlar erişkin kimselerden de aday bulup ilişki kurabilirler. Eğitim süresi ise **3** ile **7** yıl devam edebilir. Eğitim süresince günahlardan kaçınmalı ve Şamanlık/Kamlık yapmaya kalkışılmamalıdır.⁸²

Günümüzde Anadolu Türk halk inançlarında fal bakımında ve büyü bozulmasında istifade edilen insan yaşı da bu yıllara tekabül eder ve bu yaşlara gelinceye kadar kişiöğlü masum günahsız kabul edilir. Bu yaşlar buluş çağı evveli döneme rastlar. Bu yaşlar günah kapsamına giren eylemlerin işlem görmediği yaşlardır.

BATI TÜRKLÜĞÜNDE YAŞAYAN DOLGAN VE TOFA HALK İNANMALARI

Şaman olacak kişinin nöbet şeklinde yaşanan eğitim süresi **3** bazen da **6** yıl sürebilir. Aday Şaman olmadan evvel bir **rüya** görmüştür. Aday Gök ve yer ruhlarından evvel evvelce yaşayıp ölmüş Şamanların ruhlarıyla muhatap edilir. Geçmişin bazı şaman ve ilgili ruhları toplanır adayı keserler. Ondan çıkan kan şaman davuluna **Düntir**’e ve onun tokmağı olan **Bilanyah**’a sürülür. Birçok ölümlere sebep olan hastalıkların yollarına serpilir. Bu işlem **üç yıl** sürer ve bu süre zarfında şaman adayı yemeden içmeden ölü gibi yatar.⁸³

Devriye metinlerinde erenler böyle bir süreci yaşadıklarını anlatırlarken kesilip parçalandıklarından bahsedenler de olur. Seçilmiş kişi setri açılırken göğsünün yarıp iç organlarının çıkarılıp yıkanıp temizlenebildikten sonra tekrar yerleştirildiği anlatılır. **Çile**’ye giren kimse de bir lokma ile **40 gün** çilesini doldururken adeta kursağındakileri bu yolla temizlemiştir.

Şaman olarak seçilmiş şaman adayının geçirdiği nöbetlerin süresi **6** yıla kadar uzayabilir. Bu süre zarfında şaman adayının çıkardığı garip sesler ona giren ruhların çıkardıkları seslerdir. Bu ruhlar eski Şamanların ruhları olabileceği gibi adayın atalarına da ait olabilirler. Ölen şamanın ruhu kan bağı olan bir kimsede ve çok kere de anne tarafından akraba olunan kimsede devam eder. Girecek beden bulamamış şaman ruhu bir süre boşta kalıp dolaştıktan sonra şaman adaylarında tekrar bedenlenir.⁸⁴

---

⁷⁸Yaşar Kalafat, “Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda **Od/ates/Ocak İyesi**” **I.Uluslar arası Selçuklu’dan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri (20–21 Kasım 2008)**, Ed. Y.Küçükdağ-M.Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139

⁷⁹Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s.180–185

⁸⁰Yaşar Kalafat “ Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna” **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu** (26–27 Kasım 1993 Antalya) Ankara 1995 sh. 75–107

⁸¹ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6

⁸² Y. Vasilyev, a.g.e. a.g.y.

⁸³ Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6

⁸⁴ Y. Vasilyev, a.g.e. a.g.y.

Bu nokta Türk halk inanmalarında “**ruh göçü**” olup olmadığı konusu ile ilişkilendirilebilir. Kitabî İslam Müslümanlıkta ruh göçün olduğunu kabul etmezken halk inanmalarının bir kısmı farklı içerikli mesajlar verebilmektedir. Ayrıca “**Dedelik**” kurumunda dedelik kan bağı ile ailenin erkek bireyleri yoluyla devamlılığını sürdürürken, Şamanlıkta veriler farklı düşüncelerin kapısını aralayabilmektedir. İslamiyet ruh göçü inancına itibar etmezken tasavvufta, yüksek dereceli velilerin evliya Ullah’tan görevlilerin bu âlemden göçtükten sonra tekrar bedenleşebileceklerine dair açıklamalar vardır.

Şamanın/Kamın mezarı **aranas** olarak bilinir. Ünlü Şamanlar öldüklerinde onlar toprağa gömülmezler onların tabutları yere çakılmış kazıklar üzerine konur ve böylece aranas oluşmuş olur. Kazıklar çürüyünce tabut torağa düşer ve **3, 6** veya **9** şaman/kam yeniden kazık çakıp aranas oluştururlar. Aranas’ın yenilenmesi **3** defa tekrarlanır. Bu süre zarfında şamanın bir akrabası ölür. Şamanın/Şamanın cenaze töreninde Akbaşlı bir **inek** ve akbaşlı bir **at** kurban edilir.⁸⁵

Toprak Şaman/Kam cesedi ilişkilendirilmesi ile ilgili inançlar devamlılık bakımından oldukça ilginç sonuçlar içermektedir. Yaşamakta olan halk inanmalarında toprak, paklayan, saklayan, emanet edilen, sır tutmayan, acıları unutturan, ağırlık vererek uyutan bir varlık olarak bilinir. Evvelce yaptığımız tespitlerde de şamanlar genel mezarlıklara gömülüyorlar sapa yerlere zor ulaşılan tepelere defnediliyor ve çok kere de ağaç dallarına konuluyorlardı. Yaşayan halk inanmalarında mevtanın bir an evvel defni istenir. Ulu zatların hazirelerine defin olunabilmek manevi saadet olarak algılanır. Yer-toprak anlam ilişkisi de her zaman aynı mesajı vermeyebilir. Yerden güç alınırken gücün içeriği üzerinde durulabilir. Pehlivan güreşe başlamadan evvel elini yere toprağa vurur. At satışında satan kimse alış-verişin bereketi adına elini yere vurur. “Yere düşmek” yenik düşmektir. Aynı zamanda yerden icazet alınır. Düşülen yere şerbet dökülerek saçı yapılır.

Her Şamanın/Kamın bir “**Ana Hayvanı**” olur. Bir birlerine benzeyen bu hayvanlar mızrak gagalı, keskin pençeli, üç kulaç kuyruklu, büyük kuşlardır. Şaman/Kam bu kuşu hayatında ilk defa Şaman/Kam olunca **Akçam** ağacının budağında eğitilmek üzere ve öleceği zaman olmak üzere görür. Büyük Şamanların/Kamların ruhları bu ağacın **dokuzuncu** dalının budağında eğitilirler.⁸⁶

Eski İnanç Sistemi’nde her obanın bir kutsal bitkisi, bir kutsal hayvanı ve bir kutsal dağının olduğu şeklinde yaygın bir inanç vardır. Anadolu genelinde Kutlu ağaçlar daha ziyade yaprak dökmeyen yaz-kış yeşil olan ağaçlardan seçilir. Nazarlıklarda dikenli bitkiler ve sivri boynuzlu hayvanlar daha çok yer alırlar.

Aras Vadisi toylarında bey ve Gelin Şahı bezenilir. Bey şahı her bir dalında farklı tatlı nesnelere olduğu **9 budaklı** bir daldır. Bu dal havaya kaldırıldığında katılımcılar hep birlikte “Allah Maşallah” derler.

Ulu Şamanların/Kamların ruhları ölümlerinden sonra **3** defa ve sıradan Şamanların ruhlarının ise bir defa bedenlendiğine inanılır. Bu beden muhakkak insan olmayabilir mesela ayı da olabilir. Bir bedenlenişinde Dungan olan şaman/kam ikinci keresinde Tunguz olabilir.⁸⁷

---

⁸⁵ Y. Vasilyev, a.g.e. a.g.y.

⁸⁶ Y. Vasilyev, a.g.e. s. 7.

⁸⁷ Y. Vasilyev, a.g.e. s. 7.

Halk inanmalarında Kafkasya ve Anadolu Türk kültür coğrafyasında kutsal kimseler ve onların mekânları ile bazı av hayvanları arasında özel ilişki kurulmuştur. Anadolu'daki **Geyikli Baba**'lar bunlardandır.⁸⁸ Nahçıvanda Geyiklerin gelip, sağılıp, sonra orada boynuzlarını bırakıp gittikleri ocaklarla ilgili efsaneler anlatılır. Avcılar avları bereketli olsun ve sağ salim dönebilsinler diye bazı uygulamalar yaparlar. Bu maksatla dua edilen muayyen yerler vardır. Çok av yapılmış yerlere hayvanın ayak sümüğü/kemiği gömülür. Bütün av hayvanların böyle yerlerde toplandıklarına böylece de avın bereketli olduğuna inanılır. Bu yerler avcılar arasında bir sır olarak saklanırlar. Ayrıca avcılar ava çıkacakları günü de sır olarak saklarlar kimseye açıklamazlar. Böyle mekânlara **hamile** hanımlar gelmemelidir. Gelmeleri halinde avın bereketinin kaçacağına inanılır. Gelmeleri halinde Av silahı “Çileye düşer” çileye düşen silah iyi nişan alamayan silahtır. Bu nedenle “**çileye düşmek**” istenilmez. Avın bereketi için uyulması gerektiğine inanılan bir kural da natemiz adam/ temiz olmayan, **boy abdestine** muhtaç kişi ava gelmemelidir. Av hayvanı **dağ keçisi** ise ona melek gözü ile bakılır. Pir ve ziyaretlerde Dağ Keçilerinin toplu halde sağılmaya geldikleri inancı Nahçıvanda da vardır. Bu tür mekânlara çocuğu olamayan anne adayları ile çocuğu hasta olan anneler şifa için gelirler. Bu konuda” Anadolu'da olduğu gibi Kuzey Azerbaycan'da efsaneler anlatılır. **Av boynuzu** nazara karşı koruyucu ve bereketi celp edici olarak bilinir. İnanca göre avcı silahını besmelesiz kullanır ise eti Bismil olmaz, eti haram sayılır. Av eti haram olmamakla beraber **zahı kadın** ve **hamile hanım** o etten yiyemez. **Avın Çilesi/Kırkı** silahı basar nişan alamaz inancı avcılar arasında çok yaygındır. Güney Azerbaycan'da bu tür silahlara “**bağlı silah**” denir. Yavrulama ve yavru büyütme dönemlerinde ava çıkılmaz.

Çileli/Kırklı silahın çileden çıkması için o silahla bir **ala karga** vurulmalı ayrıca 100 hayvanın avında kullanılmış silah toprağa gömülür aksi halde bu silah insan avında cinayette kullanılmak durumuna düşeceğine inanılır. Ava giden avcı silahının namlusunu yere toprağa doğru tutmalıdır. Yukarı tutulan namludan ateş çıktığına bunun da av hayvanları tarafından hissedildiğine inanılır.⁸⁹

Ala karga ile Ala Geyik, Boz Ayı, Boz Kurt, Kır At sıfatlandırılmaları ile ilişkilendirilebilir. Bütün bu ala, boz, kır, belirlemeleri ak ile karanın birlikteliğinden meydana gelirler.

Bu tespitler halk inanmalarından hareketle Türk kültür kesimleri arasında köprü kurabilmek ve mitolojik döneme ışık tutmakla kalmamaktadır. Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Doğu Anadolu'nun Hakkâri'ye kadar uzanan birçok yerinde tespitleri yapılan kaya resimlerindeki toplu keçi ve geyik sürüleri sanıldığından ve şimdiye kadar yorumlana geldiğinden çok daha farklı bir muhteva içeriyor olmalıdır. Bu toplu halde tespiti yapılmış hayvan sürüleri bize göre, koyunlardan, atlardan, domuzlardan daha farklı daha başka bir mesajın resimleri idiler. Muhtemelen bu resimler yukarıda deyinilen efsaneleşmiş bulgulardaki ayin inançlarının belgeleri idiler.

Anlatıda yer verilen açıklamalarda yer alan ara bilgilerin teyidini halk inanmaları penceresinden bakınca aydınlatabiliyoruz. Çileli olmak ile basmak ve basılma arasındaki bağlantıya dair azımsanmayacak kadar çok bilgiye sahibiz. Her iki halde de bize göre bağlanmışlık söz konusudur.

⁸⁸Yaşar Kalafat “ Safranbolu ve Yöresinde Türbeler” **I. Ulusal Tarih içinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)** Ankara 2003, s. 31-41

⁸⁹Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 80

Başka vesilelerle deyindiğimiz cinsiyet farkından ve bazen de kişinin özel hallerinden kaynaklanan dinî yasaklama burada da **er kişi** ve **kadın kişi** örneklemeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Keza **sır ehli** insanattan birilerinin hayvanatla ilişki kurabildiği, onlarla anlaşabildiği, hayvanat, insanat nebatat ve cemadat arasındaki ilişkisinin tasavvufi anlatımından bilinmektedir. Sır ehlinin vergili olduğu inancından kaynaklanan tespihte veya bostanda hikmet aramak ile boynuzda veya **kemikte** hikmet aramış olmak esasta farklı değildir.

Karga vurmak görünmeyenlerce sahiplenilen silahın bağdan kurtulabilmesi için yapılmış kurban olarak düşünülebilir. Bağlamak ve bağı açmak ve açmanın yöntemi gereksinimleri sistemin kurala bağladığı hususlardır.

Toprağa gömmek ise bize göre halk inanmalarından özelliklerini bildiğimiz toprağın saklayıcı, sırlayıcı ve paklayıcı kimliği ile izah edilebilir.

Avın Bismil olmalı onun mutlak olanın adı ile avlanması ile izah edilmesi inanç sisteminin genel mesajından hareketle anlaşılabilir. Av onun adı ile yapılır, onun rızası ile yapılmış olur. Onun rızasına onun tarafından konulmuş sınırlamalar vardır. Avlanılanın da yaşama ve neslini devam etme hakkıdır. Av ilahî düzenin bir rızık edinme uygulaması ile ki öyledir katletme ile onun farkı olmalı ve o farka bu anlatıda halk inanmalarından hareketle açıklık getirilmiştir.

Dumanın bu inanç sisteminde farklı bir yeri vardır. Tartışan iki şaman/kam dumana bürünürler duman içine girerler. Kurtuluşları da duman içine girmek suretiyle olur. Duman çıkarılmasında **Arçı** denilen özel otlar vardır. Bu bitki yaz kış **yemyeşildir**. Farklı bir koku neşreder. Temizlemek paklamak aklamak için de kullanılır. Ayrıca evlerin bayramlarda temizlenmesinde de bu ot kullanılır.⁹⁰

Tütsü çıkarmak suretiyle kötü ruhları kovmak, nazarı önemek, varsa nazar giderilmesini sağlamak batı Türk halk inanmalarında da geniş yer tutar. Türkmenistan'da resmi bayramlarda kortejle birlikte bayram alanı tütsülenirdi. Özbekistan'da Pazaryerleri pazarıcı esnaf ve müşteriler seyyar tütsücülerce tütsülenir. Kıbrıs'ta tütsü için zeytin yaprağı kullanılır. İş yerleri müşteriden evvel ve sonra ve yabancı misafir gelmeden evvel ve sonra evler tütsülenir.⁹¹ Tütsü denilince bu coğrafyada hatıra büyük ölçüde **üzerlik** gelir.⁹²

Üzerlik ile ilgili yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen bu konuda hala söylenilecek çok inancın olduğuna inanıyoruz. Ateş, ağaç, tuz ve koku kültürleri ile ilgili olan üzeriliğin inanç kimliği bize göre henüz belirlenememiş şifresi yeterince çözülememiştir. Aras vadisinde üzerlik evden yabancıya verilmez bu maksatla eşikten dışarı çıkarılmaz. Üzerlik kişi nefsi olarak kabul edilir ilkeye uymayan öz nefsinin yabancıya vermiş olarak kabul edilir.

⁹⁰ Yuriy Vasiyev'in nazarlık olarak da adlandırdığı ve boynunda taşıdığı fildişinden yapılmış koruyucu kolyesinde babası tarafından 12 dedesinin damgası var. Törönöy Oyuun 12. dedesinin ismidir. Kutlu hayvanları hayvanlarından ziyade yetiştirdikleri hayvan atır. Aileye ait kutlu tepeleri vardır. Ancak boylarına ait özel kutlu bitkileri yoktur.

⁹¹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2010, 6.bsk. s.227, 415, 433

⁹² Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar"

Üzerlik yanar haldeki havlı ateşin üzerine atılmaz, onun yakılması tütsü ile duman ile birlikte olmalıdır. O tütsülenerek yakılmalıdır. Ayrıca üzerliğin tütsülediği ateşe üfürülmez. İnanca göre o tütsülenirken melaikeler üzerliğin iyesine/sahibine gelirler. Bunun içindir ki akşamdan sonra gün batımından sonra üzerlik tütsülenilmez. Zira onu ziyarete gelen meleklerin kanatlarının yanmasından çekinilir. Üzerlik tütsülenince yaşlı bir hanım onu nazar alan kimsenin başında fırlandırılır, döndürür, çevirir ve sakince;

“Çıktım yüce dağ başına çağırdım ağam Ali’yi
Dedi, nedir biçare derdin?
Dedim derdime çare
Dedi derdinin dermanı
Üzerliksen havasan, binbir derde davasan
Ağdı donu üzerlik, göydü donu üzerlik
Başı kollu üzerlik, dibi memeli üzerlik
Yığıp seni saklarlar, gada bela savasan
Kohum ola yad ola, herkes nezer sala
Üzerlikler çırtlasın yaman gözler pırtlasın” duasını okur.

Üzerliğin tütsüsü nazarlıya solundurduktan sonra onun külü ise sokak kapısının/dış kapının eşiğinin altına gömülür. Bu işlem için giden kimse dönüp arkasına bakmamalıdır. Aksi halde üzerlikten beklenen şifayı bulamaz. **Üzerlik tütsüsü** yapılan kime öpülmelidir zira nazar öpen kimseye geçer inancı vardır. Ayrıca üzerlik tütsüledikten sonra **üzerlik karası** nazarlı kimsenin 7 ayrı yerine sürülmelidir. Nazar kesmesi için kullanılan üzerliğin toplandığı yer **horoz sesinin** duyulmaması gerekecek kadar meskûn alandan uzak olmalıdır. Duvara asılan üzerliğin çeşitli renkli kumaş parçaları ile dikilmesi inancı vardır.⁹³

ALTAYLARDAN ANADOLUYA HALK İNANÇLARI GÖÇÜ DOLGANLAR VE TOFA’LAR

Batı Türklüğünden yapılmış üzerlik ile ilgili inançlar, tavaf, eşik, gün, nefis, sahiplilik, geriye bakmamak, öpme, horoz sesi, renk gibi inanç kodları ile ilişkilendirilmiştir. Hal nişanı ile de ilişkilidir. Vücudu ziyaret beni taşıyan hamile kimsenin ziyaretin işaretini taşıdığı inancı bilinirken **Üzerlik karası** ile yapılan benin **ziyaret halı** ile ilişkisi aranabilir. Ayrıca Muhammedi İslam ile de bağlandırılmıştır. Ası önemli olan üzerlik iyesinin tasviri tanımının yapılmasıdır. Bu iye dişi veya dişililiği de içeren bir cinsel kimlik taşımaktadır. Zira dibi memelidir. Kaç adet olduğu bilinmeyen kolları başındadır veya başında da kolları vardır. Bu görünümü ile üzerlik nazara karşı olan bir ak iyedir. Nitekim donunun **ak** ve **mavi** olduğu belirtilmektedir.

Doğu Türklüğünden yapılmış ak ve kara iyelerin tasvirlerinin yapılabilmesi her ne kadar bu tür varlıkların çok kere sabit bir şekillerinin olmadığı inancı olsa da Batı Türklüğünden yapılabilmiş olanlarla karşılaştırılabilme imkânını verebilir. Keza Ak ve kara iye isimlerini içeren sözlüklerin hatta ansiklopedik sözlüklerin hazırlanabilmiş olmaları, kültür köprüsünün kurulabilmesini hızlandırır ve kurulabilecek köprüye güç katar. Bir dönemin ünlü “Karakalem Albümü” ruh kazandırılmış olabilir.

⁹³ Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 87

Doğu Karadeniz’de dağ ve tepelerdeki dumanın, sissin içerdiği sır ile kaynayan suyun buharı ve üzerlik için yapılan tütsünün dumanındaki esrar türkülerde adeta aynilemiştir.

Doğu Türklüğünün Kamlık inancında da nazar ondan korunma ve kurtulma inançları vardır. Bu toplumda nazar **ımrı** olarak bilinir. Nazar tedavisinde **Üç-Dokuz** denilen ve tahtadan yapılan boynuzun altından geçilir.⁹⁴

Tofa ve Dolganlar’da da Yakutlar’da olduğu gibi kutsal hayvanlar: **at, kuğu, kurt, kartal, ak turna**’dır. Bunlar toplumda yaşamakta olan soyların temsilcisi hayvanlardır. **Ayı** ve **kaz** geçmişte ise mitolojik muhtevalarına rağmen adeta unutulmuşlardır. Bu toplumda **ayı** ati yenilmez.⁹⁵

Doğu Karadeniz’de ayı etrafında da birtakım inançlar gelişmiştir. Bu bölgede bazı kesimlerde **Bozayı Pençesi**’nin bereketi cezp ettiği inancı vardır. Bu inançtan hareketle ambar ve depoların pencerelerine takılır. İç Anadolu kırsal kesiminde ayının ismi ayıkça telaffuz edilmez **Koca Ayak** olarak kodlanır. Kağızman’daki bir kısım tasavvufi anlatılarda ermiş kişi binit olarak ayı kullanır. Bingöl’deki bir ulu zatın menkıbesinde çift sürerken öküzün yanına ayı koştugu anlatılır.⁹⁶

Bingöl’de yaşamış bu ulu zat muhakkak hal ehli idi ve hayvanatla ünsiyet kurabiliyordu. Nahçıvan halk inançlarında göre ölmüş ayının dilinden çiy bir parça yutan kimsenin ayının dilini konuşabileceğine inanılır.⁹⁷

Ayının isminin açıkça söylenmemesi gerektiği inancı Altaylarda, Yakutlarda ve bu arada Dolganlarda da vardır. Onun için **Abay**, garındaş, taay (dayı) denir. İnanca göre ayı isminin söylendiğini **yer** vasıtasıyla duyar. Teleutlerdeki “Er Kulatu” sözü Altaylarda, Yakutlarda Dolganlarda “Çir Xulaqtıq”, Azerbaycan Türklerinde “yer kulaklıdır”⁹⁸ ve Anadolu Türklerinde ise “yerin kulağı vardır”. Şeklinde geçer. Bu tespit bize göre en önemli nokta cansız bilinen cemadat ile hayvanat arasında aynı lisanın konuşulabilmesidir. Yer sadece **ayı**’ya değil, **kurt, yılan** ve benzeri tabu oluşturmuş ongun olabilmış canlılar hatta insanat arasında da bu bağı bu iletişimi kurabilen olan düşünülmüş ve inanılmıştır. Nitekim ölen bir kimsenin aleyhinde konuşulmaması da “toprak haber götürür veya toprağı haber götürür” şeklinde ifade edilir. Böylece tasavvufta insanat, hayvanat, Nebahat ve cemadat arasında olduğuna inanılan ve halk sözlü kültüründe yaşamını sürdüren bir takım inançların köklerini İslamiyet evvelindeki halk inanmalarında görebildiğimizi söyleyebiliriz. Azerbaycan ve Anadolu Türk kültür coğrafyasında av esnasında veya toplu anlatılarda ayı ismi “o” veya kâfir şeklinde kodlanırken onun bulunduğu herhangi yerde herhangi şeye zararlı olması önlenilmiş olunur. Bu inanç ve uygulama yılan kurt ve benzerleri için de geçerlidir. Ayı isminin “**dayı**” ile kodlanmış olması bize “Suyu geçene kadar ayıya dayı de” özlü sözünü hatırlattı. Ayıya dayı denilmesinin geçmişten gelen bir inanç boyutunun da olduğu söylenilebilecektir.

⁹⁴Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6

⁹⁵ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

⁹⁶Yaşar Kalafat, “DedafDedarkolmasınig( ).0.9(8ln.9(8l pÇb)-.z)□T inçyedilmezft

Ayda da insanlarda olduğu gibi “kut” un oluğu inancının Sibirya ve Aokay

Elek ve kalbur Türk kültürlü halkların halk inançlarında mahiyeti henüz yeterince

Til baluu onbos,
Agaş baluu onor.

Dil yarası düzelmez
Ağaç yarası düzelir. *Altay*

Sanarian inine sanan kör
Söylemeden önce iyi düşün. *Saha*

Alın tuygak kayda bassa,
Kiyin tuygak onda ok bazar

Ön ayak nereye basarsa
Arka ayak da oraya basar. *Altay*

Silleenen kiirbit xologunan taxsar
Fırtına ile giren kasırğa ile çıkar

Şamanın/Kamın yönettiği bir **yağmur duası** uygulaması yoktur. Bereket dualarını bu kültürde yaşlılar yaparlar. Yağmur için yapılan dualarda ellerin **ters** tutulması veya elbiselerin ters giyilmesi uygulaması yoktur.¹¹⁰

Dolgan Şamanizm’inde gece **saç** taranmaz ve **tırnak** kesilmez gece sadece **ölü saç** taranabilir ve **ölü tırnağı** kesilebilir. Bu durum Tofa’lar da da böyledir. Bir kimse için bilhassa yaşlılar için “**tepesi açık**” denilmez, bu ifadeyi saçsızlığı kötü ruhlar duyup fenalık yapabilirler. Gecenin rengi **karadır**. Kara kötü ruhların rengidir. En kutlu ve makbul renk **ak**’tır. Süt, kırmız, güneş aktırlar. Bu toplumda fazla renk kullanılmaz **Yeşil** ve **sarı** renkler **mavi** renkten daha makbul tutulur. Maviyi daha ziyade Moğollar severler.¹¹¹

Ruhların duyabilecekleri inancı batı Türklüğünde, Balkanlar Ortadoğu ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da vardır. Onların hoşuna gitmeyen çirkin sözlerden kaçınılır. Onların aleyhinde konuşulmaz. Toprağın onlara haber götüreceği inancı vardır. “Toprak haber götürmesin” denir. Ayrıca Ata Ruhları’nın dışındaki bir kısım ruhların duyabileceklerine inanılır ve konuşurken itinalı olmaya çalışılır. Mesela “Yerin kulağı vardır” denir. Gece tırnak ve saç kesilmesinden kaçınıldığı inancının kök hücrelerini Yakut, Hakas, Dolgan bölgelerinde olduğu söylenilebilecektir. Biz evvelce bu tespitin başka bir boyutu Hakasya’dan tespit etmiştik.

Aynanın kırılması iyi haber işareti olarak algılanmaz. **Ayna** kırılması ölüm haberi olarak bilinir. Birisi ölmüş ise ölü evinde aynalar örtülür açık bırakılmaz. Aynalara kötü ruhlara ait görüntülerin yansımından kaçınılır. Ayrıca ayna hediye olarak da verilmez Bu inanç da cinlerle ilgilidir. Cinliler ayna verirler inancı vardır.¹¹²

Ayna ile ilgili inançlar Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da ortaklıklar içermektedir. Ayna sıradan arkası boyalı bir cam olmayıp sır içeren bir nesnedir. Hayatın birçok safhasında ve yaşamdaki birçok uygulamada ayna ile ilgili

¹¹⁰Yaşar Kalafat “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)” Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan, Ankara 1995. sh. 297–307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997 S. 123, s. 15–19

¹¹¹ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

¹¹² Kaynak kişi; Y.Vasilyev

inançlar dikkati çekmektedir. Ancak batı Türklüğünde çok görülen hediye türlerinden birisi olan aynanın hediye olarak verilmemesi uygulamasının izaha ihtiyacı vardır.

Tofa'lar ve Dolganlarda en iyi hediye bıçaktır. **Bıçak** hediye eden kimseye hediye alan sembolik de olsa bir ödeme yapması gerektiğine inanılır. Ödeme yapılarak karşı hediye alınmış olacağına inanılır. En makbul hediye avcılar arasında avı bol olan avcının av eti hediye etmesidir.¹¹³

Batı Türklüğünde bıçak, makas ve benzeri kesici, batıcı nenelerin elden ele verilmesi istenilmez elin tersi alınması veya alanın, verenin o nesneye tükürür gibi yapması istenir. Aksi halde taraflar arasında kavga çıkacağına inanılır.

Tofa ve Dolganlarda da Yakutlarda olduğu gibi **3, 7 ve 9** sayıları önemi yer tutarlar. Ayrıca bu kültürde 4 ün de önemli yeri vardır.¹¹⁴

Dolganların inancında erkekler ve kadınlar için farklı esasların konulduğu haller de vardır. Cenaze merasimlerine her zaman olmasa da genelde kadınlar da katılırlar. Ancak defin gece yapılacak ise cenaze cemaatinin içerisinde kadınlar yer almazlar. Bazı şaman/kam dualara kadınların katılmasına yasak konulmuştur. Kadınlar bu dualara katılamazlar. Karanlıkta yapılan şaman dualarına kadınlar katılacaklarsa buldukları binanın penceresinin açılmaması istenir. Pencere açık olur ise kötü ruhların duayı duyabileceği dua edenleri görebileceği inancı vardır. Bu hal uygun bulunmaz bundan kaçınma adına pencereler kapalı tutulurlar.

Hortlama pencere, kapı ve yol güzergâhı bağlantılı inançlar sık olmasa da Anadolu Halk inançlarında da vardır. Muhtemel bir hortlama haline tedbir olmak üzere cenazeyi kapıdan değil pencereden çıkararak, definden sonra cemaatin farklı yollar izleyerek evlerine döndükleri gibi inançlar vardır. Keza kadın cemaate defin esnasında bazı kısıtlamalar konulmuştur.¹¹⁵

Hortlayan ruhlar iyi olmayan kötü ruhlardır. Bunlardan rahatsız olunur. Hortlama dinî adetlerin tam yapılmadığı hallerde olur. Hortlamadan ve **hortlaktan** kurtulmak için hortlağın isteklerini hortlaya yol açan nedenleri ortadan kaldırmak gerekir. Çok sesli konuşmak abartılı gülmek doğru bulunmaz.

Bu toplumda ölen kimse defin edilmeden evvel 3–4 gece asgari 2 gece kendi evinde kalmalıdır. Aksi halde istenmiyorum duygusuna kapılabilir inancı vardır ve bundan kaçınılır. Mesela ölüler tabutla gömülürler ve gömülme şekli onun istediği gibi olur. Gömülme ayakkabı ve elbiseleri giyilmiş hali ile olur. Mezara silahları ziynet eşyaları konulur. Ölünün ruhu yukarı âleme çıkacaktır öyle olsun istenir. Altın ve gümüş nede olsa madendirler ve ağırlık yaparlar, yukarı çıkışı engelleyecekleri için mezara konulmaları bu noktadan bakılınca pek istenilmez.

Dolganlar yasta ağlamayı çok sesli ağlamayı uygun bulmazlar. Yas anında ağlarken yüz yırtmak türü uygulamalar pek görülmez. “Gözyaşının tabutu dolduracağı” inancı vardır. Bu hal ağırlaşmaya ve yukarı âleme çıkışı engeller inancı vardır. Uluğ Türkistan'ın

---

¹¹³ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

¹¹⁴ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

¹¹⁵ Yaşar Kalafat, “Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın”,

gelenilinde yasta acıyı anlatmak adına yüz katmak yoktur. “Ölenle ölmeyen geride kalanları da düşünmek lazım” zihniyeti hâkimdir.¹¹⁶

Ölen kimsenin ruhunun ruhunu mutlu kılma adına onun sevdiği yemekler yapılır, bu yemeye onun dostları çağrılır. Bu yemeklerin arasında tatlı yiyecek türleri yer almazlar. Tatlı yiyecekler mutlu hallerin mutlu zamanların yemeğidir. Yas acı halidir. Yas evinin ikram masasına gelindiğinde bir defa oturur ve kalkılır. Kalkıp tekrar oturulmaz.¹¹⁷

Dolgan Şamanizm’ine/Kamlık İnancına göre **Yukarı Dünya** Tanrının bulunduğu âlem, kattır. Burası aynı zamanda güzel, iyi insanların tanrının yanına aldığı dünyadır. Orta Dünyadan sonra Aşağı Dünya kötü ruhları barındırmaktadır. İyilerin bulunduğu Yukarı dünyaya kötü ruhların geçtiği de olur. Tofa, Dolgan ve Yakut Şamanizm’inde/Kamlık İnancında tanrılar tanımı ruhlar anlamında kullanılır. Yerin altında demirin ruhu, demir us/demircilerin kutlu ruhu, iyesidir. Yeraltı âlemindekiler hep kötü ve yukarıdaki hep iyilerdir, denilemez.¹¹⁸

SONUÇ:

Dolganlar genelde Kuzey Türklüğü özelde Saha Yakut Türklüğü kültürel yapılanmasının farklı alanları ile ayrı ayrı çalışılmış bir parçasıdır. Biz bu çalışmamızda daha ziyade konunun halk inanmaları merkezli bir toparlanmasını yapmaya çalıştık. Bu çalışmayı yapmaya çalışırken de temalardan, objelerden, kültürlerden hareketle bazı karşılaştırmalar yapmayı amaçladık. Bu yaparken **saç, saçı, tırnak, ayna, bıçak, rüya tavaf, töre, pir veya meslek pirleri, tütsü, ata ruhu, hortlamak** bazı **ongunlar, sayılar** gibi inanç içerikli objelerin kök hücrelerine ulaşmaya çalıştık. Böylece, Türk kültüründe imge ve simgelerin inanmalar ile bağlantısı aranırken araştırmacıya yeni dokümanlar sağlamıştır.

Edinilen bilgilerin karşılaştırmaları bu alanda evvelce aynı konuda yapılmış bölgeye çalışmalar da imkân nispetinde dikkate alınmıştır. Kuzey ve batı Türklüklerinin halk inanmaları karşılaştırılırken, eldeki verilerin yönlendirmesi sonucu, batı Türk hak inanmaları adına daha ziyade Anadolu ve onun kuzeydoğu yakası olmuştur. Bu hal Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu’nun kültürel uzantısı olan Kuzey ve Güney Azerbaycan halk inanmalarını gündeme getirmiştir. Bu gerçek anılan bölgeden yapılmış yeni derlemelerin de değerlendirilmelerini gerektirmiştir. Böylece Global bir ifade ile Türk halk inanmaları kültüründe Şamanizm ve Zerdüşttizmin kalıntılarının karışmışlığı gündeme gelebilmiştir. Türklerin en eski dinleri bugün Sahalar/Yakutlar, Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tofalar, Tuvalar ve bu arada Dolganlar, arasında hale yaşamaktadır. 5 000 yıllık geçmişi olan bu din doğrudan ve dolaylı yoldan Hunlar, İskitler, Sakalar, Kıpçaklar, Oğuzlar vasıtasıyla Ön Asya ve Kafkasya inanç coğrafyasına taşınmıştır. Batı Türklüğünün Güney Kafkasya ve Anadolu’da kaç bin yıl olduğu tartışmalı olan süreden beri yaşamakta olduğu topraklar da tarih boyunca çeşitli dinlere yurtluk yapmış ve inanç izleri bırakmıştır. Giderek zaman bir inanç yumağı oluşturmuştur. Bu yumağın açılımında Dolgan halk inanmaları özel bir yer tutmaktadır.

¹¹⁶ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

¹¹⁷ Kaynak kişi; Y.Vasilyev

¹¹⁸ Kaynak kişi; Y. Vasiyev